

Sławomir ZONENBERG
(Toruń)

Źródła wykorzystane przez Jana Długosza w Chorografii do opisu ziem państwa zakonu niemieckiego

Źródła wykorzystane przez Jana Długosza w *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* już od przeszło stu pięćdziesięciu lat budzą zainteresowanie historyków. Wielkość *Annales*, a także bardzo duża liczba zabytków ekscerpowanych przez autora dzieła spowodowały, że dotychczasowe opracowania obejmowały tylko część tego dzieła: List dedykacyjny¹, Chorografię², księgę albo kilka ksiąg³,

¹ Literaturę w przypisach 1–7 podaję w kolejności chronologicznej i alfabetycznej. T. Sinko, *Rozbiór Przedmowy Długosza do Historii Polskiej*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Nauk” 44, 1939, z. 3, s. 93–96; T. Sinko, *De Dlugossi praefatione Historiae Polonorum*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1949, pod red. zbior., s. 105–143; A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”*, *Rocz. Hist.* 19, 1952, s. 68–97.

² W. Pol, *Zasługi Długosza pod względem geografii*, w: *Dzieła prozą Wincentego Pola*, t. 6, Lwów 1877, s. 173–216; Z. Gloger, *Wyciągi z dziejów Polski Jana Długosza dotyczące fizjografii dawnej Polski*, „Pamiętnik Fizjograficzny” 8, 1888, dział V, s. 3–32; J. K. Plebański, *Geografia, jej znaczenie w szkole i w literaturze*, Warszawa 1890; F. Bujak, *Długosz jako geograf*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 29, 1901, s. 19–37; B. Olszewicz, *Jan Długosz ojciec krajoznawstwa polskiego. W 500 rocznicę jego urodzin*, Warszawa 1915; S. Pawłowski, *Długosz jako znawca polskiej ziemi. (W pięćsetną rocznicę urodzin Długosza)*, „Kosmos” 40, 1915, s. 452–474; J. Kornaus, *Jan Długosz, geograf polski XV wieku*, „Prace Geograficzne” 5, 1925, s. 81–126; I. Zarębski, *Giovanni Boccaccio jako chorograf ojczystego kraju*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”. *Geografia*, 1958, z. 8, s. 251–256; B. Strzelecka, *Ze studiów nad geografją i kartografią XV w.*, „Czasopismo Geograficzne” 30, 1959, z. 3, s. 317–323; I. Zarębski, *Jan Długosz 's Chorographia Regni Poloniae*, w: *Actes du XI Congres International d'Histoire des Sciences* 1965, vol. IV, s. 282–283; B. Strzelecka, *Jan Długosz*, w: *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, Warszawa 1967, s. 9–23; J. E. Piaskowa, *Dzieje hydrografii polskiej do roku 1850*, Wrocław 1970; S. Aleksandrowicz, *Ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego w „Chorografii” Jana Długosza*, w: *Studia z dziejów geografii i kartografii*, pod red. J. Babicz, Wrocław 1973, s. 295–317; J. Zarębski, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza a Giovanni Boccaccio*, *St. Źródł.* 18, 1973, s. 181–188; W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, Prace monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 40, Kraków 1980; W. Szelińska, *Jan Długosz i opis Malopolski w jego „Chorographia Regni Poloniae”*, w: *Dlugossiana. Studia Historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” DLXI, Prace historyczne, z. 65, 1980, s. 224–253; W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem autopsji autora*, w: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci*, pod red. F. Kiryka, Olsztyn 1983, s. 141–151; W. Szelińska, *Jan Długosz storico e primo geografo Polacco*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

³ P. Kownacki, *Rozbiór księgi IV. i V. Historji Długoszowej*, „Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich wydawane”, 1831, z. 2, s. 60–76; R. Herda, *Questiones de fontibus, quibus Dlugossius usus sit in componenda Historia Polonica in disputationem adhibito libro decimo*, Vratislaviae 1865; J. Girgensohn, *Kritische Untersuchung ueber das VII. Buch der Historia Polonica des Dlugosch*, Goettingen 1872; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziewiątej księgi Jana Długosza „Historji Polskiej”*, RAU whf, t. 2, 1874, s. 289–395; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza do roku 1384*, Kraków 1887; A. Sarnes, *Zur Kritik des 11. Buches der Historia Poloniae des Johannes Dlugosz*, „Altpreussische Monatschrift” 3, 1893, 156–160; J. Dąbrowski, *Źródła X księgi „Dziejów” Długosza*, „Bulletin international de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres”. Classe de philologie, classe de histoire et de philosophie, 1939, s. 156–160; J. Dąbrowski, *Źródła X księgi „Dziejów” Długosza*, „Sprawozdania PAU”, t. 35, 1930, nr 4, s. 10–11; K. Pieradz-

wybrany rok lub lata⁴, określone źródła⁵, piśmiennictwo pewnego obszaru⁶ czy też informacje dotyczące się jakiegoś terytorium⁷. W niniejszym artykule skupiłem uwagę również jedynie na wybranym

ka, *Studia nad źródłami XI i XII Księgi „Annales” Jana Długosza głównie w latach 1411–1480*, w: *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958 roku. Referaty*, cz. 2, s. 333–343; K. Pieradzka, *Komentarze do: Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wydanie zbiorowe, ks. 1–11, Warszawa 1961–1985; *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*, t. 1, oprac. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961; K. Pieradzka, *Commentarii ad: Joannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, editio collectiva*, I. I–XI, Varsaviae 1964–1985; *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445–1480*, t. 2, oprac. S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska pod kierunkiem J. Dąbrowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965; F. Sielicki, rec. *Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga pierwsza, księga druga*, „Slavia Orientalis” 14, 1965, nr 4, s. 143–146; J. Łojko, *Uwagi krytyczne do komentarza dziewiętej księgi Roczników Jana Długosza*, St. Źródł. 22, 1977, s. 234–236; J. S. Matuszewski, *Uwagi do „Rozbioru krytycznego Annalium Poloniae Jana Długosza”*, St. Źródł. 26, 1981, s. 33–51.

⁴ S. M. Kuczyński, *Rozbiór krytyczny roku 1385 „Dziejów Polskich” Jana Długosza*, St. Źródł. 3, 1958, s. 213–254; K. Górski, *Rozbiór krytyczny wiadomości Długosza o poddaniu się Prus Polsce w r. 1454*, Zap. Hist. 26, 1961, z. 4, s. 127–143; *Lata wojny trzynastoletniej w „Rocznikach, czyli kronikach” inaczej „Historii polskiej” Jana Długosza (1454–1466)*, vol. 1 i 2, oprac. S. M. Kuczyński przy współudziale K. Górskiego (sprawy krzyżackie) oraz W. Dworzaczka, W. Madydy, G. Małaczyńskiej, B. Stachonia, T. Wasilewskiego, S. Zajączkowskiego, I. Zarębskiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych, nr 57, 1964–1965; M. Biskup, *Uwagi o komentarzu krytycznym: Lata wojny trzynastoletniej w „Historii Polskiej” Jana Długosza*, St. Źródł. 12, 1967, s. 125–147.

⁵ Ch. Lukas, *Ueber die Chronik des Deutschen Ordens Ritters W. v. Marburg*, „Beitraege zur Kunde Preussens”, Bd 6, 1824, s. 465–506; T. Hirsch, *Einleitung zur aelteren Chronik und zu den Schrifttafeln von Oliva, Scriptores rerum Prussicarum* [dalej: SRP], Bd 1, Leipzig 1861, s. 665–666; E. Strehlke, *Einleitung zur Kronike von Pruzinlant des Nicolaus v. Jeroschin*, SRP, Bd 1, Leipzig 1861, s. 302; T. Hirsch, *Einleitung zur Chronik Wigands von Marburg*, SRP, Bd 2, Leipzig 1863, s. 431–433; M. Perlbach, *Die aeltere Chronik von Oliva*, Goettingen 1871, s. 152 i n.; A. Prochaska, *Dlugosz a Cronica conflictus o grunwaldzkiej bitwie*, Kwart. Hist. 24, 1910, s. 407–421; I. Zarębski, *Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami*, RAU whf seria II, t. 45 (ogólnego zbioru t. 70), 1939, nr 4, s. 131–150; C. A. Macartney, *Dlugosz et le Chronicon Budense*, „Revue d’histoire comparée” 24, 1946, nouvelle serie, t. 4, nr 3–4, s. 301–318; J. Schnayder, *Salustiuszowe echa w „Historii Polskiej” Długosza*, „Eos” 46, 1952–1953, z. 2, s. 141–159; I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce. Grzegorz z Sanoka–Boccaccio–Długosz*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2, 1957, s. 42–52; W. Madyda, *Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza*, „Eos” 49, 1957–1958, z. 2, s. 177–201; K. Pieradzka, *Genealogia biblijna i rodowód Słowian w pierwszej księdze „Annales” Jana Długosza*, „Nasza Przeszłość” 8, 1958, s. 83–116; K. Pieradzka i W. Semkowicz–Zarembina, rec. pracy I. Zarębskiego, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce. Grzegorz z Sanoka–Boccaccio–Długosz*, op. cit., „Małopolskie Studia Historyczne” 1, 1958, z. 2, s. 77–81; K. Stachowska, *Zapamiętania Jana Długosza z dzieła Teodyorka z Niem „De scismate”*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 4, 1958, s. 65–112; S. Belch, *Paweł Włodkowiec jako historyk i jego wpływ na Długosza*, „Teki Historyczne” 10, 1959, s. 75–101; Z. Budkowa, rec. pracy I. Zarębskiego, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce. Grzegorz z Sanoka–Boccaccio–Długosz*, op. cit., St. Źródł. 4, 1959, s. 190–192; K. Pieradzka, *Dwie polskie relacje kronikarskie o soborze w Konstancji*, w: *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, pod red. J. Garbacika i in., Warszawa 1960, s. 207–233; I. Zarębski, *Teodyork z Niem jako źródło Długoszowych Dziejów Polskich*, w: *Mediaevalia*, op. cit., s. 255–262; D. Turkowska, *Ślady lektury Justyna w „Historii Polski”*, „Pamiętnik Literacki” 52, 1961, z. 3, s. 159–179; J. Radziszewska, *Jan Długosz a annalista śląski Jan Różyć*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach”, Prace historyczno–literackie Katedry Literatury Polskiej, t. 1, 1962, s. 217–228; I. Zarębski, *Długosz a Poggio Bracciolini (w sporze o Długosza argument)*, „Rocznik Naukowo–Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, Zeszyt Naukowy 14, 1962, s. 29–43; I. Zarębski, *Humanistyczna lektura Długosza: Antonio Panormita Beccadelli (w sporze o Długosza argument nowy)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 17, 1966, z. 1, s. 5–20; M. Kowalczykówna, *Marginalia Jana Długosza na rękopisie BJ 1210 De Civitate Dei św. Augustyna*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 18, 1968, z. 2, s. 59–66; M. N. Tichomirow, *Russkii letopisec w „Istorii Polski” Długosza*, w: *Istori-czeskije swjazi Rossii so słowianskimi stranami i Vizantiej*, Moskwa 1969, s. 226–237; M. Kowalczykówna, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza*, „Eos” 58, 1969–1970, z. 2, s. 219–229; A. Gąsiorowski, *Długoszowe itinera-ria królewskie*, Roczn. Hist., 36, 1970, s. 109–127; J. Radziszewska, *Przejądki Długosza z „Litewskiego Latopisu”*, w: *Długossiana*, op. cit., s. 256–268; G. Labuda, *Zaginiona kronika z pierwszej połowy 13 w. w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*, Poznań 1983.

⁶ K. N. Bestuzew–Rjumin, *O sostawie russkich letopisiej do konca XIV wieka (Russkije izwiestija Długosza do 1386)*, St. Petersburg 1868, s. 64–378; M. Perlbach, *Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts*, Koenigsberg 1876 (autor podaje przy regeście dokumentu informację o wykorzystaniu jego treści w *Annales*); E. Perfeckij, *Historia Polonica Jana Długosza a ruske letopisectwo*, Praha 1932; E. Perfeckij, *Historia Polonica Jana Długosza a nemecke letopisectwo*, Bratislava 1940; M. Jucās, *J. Dugošo „Lenkijos istorija”*, „Lietuvos TRS Mokslu Akademijos Dorbatii”, ser., A, I (VI), 1959, s. 135–148; F. Sielicki, *Kroniki staroruskie w dawnej Polsce*, „Slavia Orientalis” 13, 1964, nr 2, s. 143–146; F. Sielicki, *Wstęp w: Powieść lat minionych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 120–125; J. A. Limonow, *Russkie istoczniki Jana Długosza po istorii Kijewskiej Rusi*, w: *Problemy istorii feodalnoj Rusi. Sbornik statiej k 60–letiju prof. W. W. Mawrodina*, Leningrad 1971, s. 76–81; S. Solicki, *Źródła Jana Długosza do problematyki czeskiej*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, nr 159, 1973; A. G. Kuźmin, *Naczalnyje etapy drevniruskowo letopisanija*, Moskwa 1977; J. A. Limonow, *Jan Długosz i russkie letopisi*, [w:] *Kulturnyje swjazi Rossii s ewropejskimi stranami w XV–XVIII w.*, Leningrad 1978, s. 6–96; W. Swoboda, *Glosy tureckie do rozbioru krytycznego „Annalium” Jana Długosza*, St. Źródł. 27, 1983, s. 67–81.

⁷ J. Minea, *Informatiile Românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iasi 1926; B. Bóttlő, *Długosz János Historia Polonicaja mint*

zagadnieniu. Dotyczy ono źródeł pochodzenia informacji, na podstawie których Jan Długosz napisał fragmenty Chorografii, zawierające wiadomości geograficzne związane z państwem zakonu niemieckiego. Chorografia, głównie dzięki pracom Waławy Szelińskiej, została w dużej części poprawnie opracowana⁸. Autorka ta jednak nie podała w każdym przypadku szczegółowych ustaleń dotyczących poszczególnych informacji Długosza w omawianych tu fragmentach Chorografii.

Moim zdaniem, w tej części *Annales* znajdują się następujące wiadomości, które dotyczą państwa krzyżackiego:

pagina 67⁹, autographum, pagina 11¹⁰ — informacja o położeniu Gdańska nad Morzem Bałtyckim w zdaniu: *Oceanus* — — *populate* według mnie została napisana przez Długosza z autopsji¹¹.

p. 74; autographum, p. 14 — chodzi tu o wiadomości, dotyczące ujść Wisły w zdaniu: *Maiorem* — — *salubris*. Przekaz Długosza o ujściach tej rzeki do Morza Bałtyckiego jest dokładny¹². Uważam, że dziejopis wiadomości te napisał najprawdopodobniej na podstawie autopsji¹³.

p. 75; autographum, p. 14 — informacje o początku, biegu, ujściu i warunkach żeglowania na Niemnie: *Sexto Nemyen* — — *sumant*. O źródłach, ujściu i biegu Niemna oraz jego charakterze jako rzeki nizinnej, meandrującej, o silnych prądowinach przy ujściu do Morza Bałtyckiego, kanonik miał obszerne i poprawne wiadomości. Natomiast o jej dorzeczu posiadał wiedzę skromną i niedokładną¹⁴. Ponieważ nie wiadomo, ażeby dziejopis przebywał na terenach, po których płynie Niemen, uważam, że wiadomości te pochodzą z opowiadań ustnych.

magyar történeti forras 1385–1418, Budapest 1932; J. Mikulka, *Annales Jana Długosza a Czechy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 8, 1963, s. 19–37; A. Gąsiorowski, *Wielkopolska w ostatnich księgach Roczników Jana Długosza. Do rozbioru krytycznego Annalium z lat 1385–1480*, St. Źródł. 15, 1971, s. 173–194; J. A. Limonow, *Polskiej chronist Jan Długosz o Rossii*, w: *Feodálnaja Rossija wo wsemimnom istoriczeskom processe*, Moskwa 1972, s. 262–268; S. Solicki, *Źródła Jana Długosza do problematyki czeskiej*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, nr 159, 1973; W. Szelińska, *Śląsk w piśmiennictwie Jana Długosza*, „Prace monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, nr 159, 1993.

Poza pracami wymienionymi w przypisach 1–7, należy wspomnieć pozycje, które ogólnie omówiły źródła wykorzystane przez Jana Długosza lub poruszyły tę problematykę przy okazji innych badań: M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 4, Kraków 1842, s. 47 i n.; J. Caro, *Johannes Longinus. Ein Beitrag zur literargeschichte des funfzehnten Jahrhunderts*, Jena 1863, s. 12 i n.; H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 2, Warszawa 1877, s. 132 i n. (wydanie niemieckie pod tytułem *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig 1873); A. Semkowicz, *Długosz jako badacz przeszłości*, „Muzeum” 1, 1885, s. 186–195, 237–246, 274–291; M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków 1893; W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza*, RPAU whf, seria 2, t. 47 (ogólnego zbioru t. 72), nr 1, 1952; A. Strzelecka, *Długosz w świetle nowych badań*, „Nasza Przeszłość” 8, 1958, s. 497–504; W. Semkowicz-Zarembina, *Elementy humanistyczne redakcji Annalium Jana Długosza*, w: *Mediaevalia*, op. cit., s. 235–253; W. Semkowicz-Zarembina, *Przedmowa do: Jan Długosz, Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 1 i 2, Warszawa 1961, s. 43 i n.; W. Madyda, *Johannes Longinus als Vorläufer des Humanismus in Polen*, w: *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien* besorgt von J. Irmscher, Bd 2, 1962, s. 185–191; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 222–229; J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV–XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 158; J. Mrukówna, *Jan Długosz. Życie i twórczość*, Kraków 1972; M. Biskup, *Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454–1466*, w: *Długossiana*, op. cit., s. 141–165; M. Biskup, *Jan Długosz jako historyk Polski i krajów sąsiednich*, Zap. Hist. 46, 1981, z. 4, s. 35–52; U. Borkowska, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza*, Lublin 1983; S. Zonenberg, *Kronika Wiganda z Marburga*, Bydgoszcz 1994. Literaturę do poruszonych tematów zestawili też S. Gawlas, *Świadomość narodowa Jana Długosza*, St. Źródł. 27, 1983, s. 8–10.

⁸ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza: W. Szelińska, Jan Długosz i opis...; W. Szelińska, Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...; W. Szelińska, Jan Długosz storico...; zob. też Hydronimia Wisły. Część 1*, pod red. P. Zwolińskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965 oraz E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a Dolną Odrą*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977; w tych pozycjach cała wcześniejsza literatura.

⁹ Wszystkie przedstawione poniżej fragmenty Chorografii cytuję za: *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, editionem curavit J. Dąbrowski, l. I, Varsaviae 1964.

¹⁰ BCzart., sygn. nr 1306.

¹¹ Wiadomość, że Gdańsk jest położony nad morzem Długosz mógł znaleźć ponadto w aktach procesowych z 1422 r., które znał na pewno: zob. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Curciferorum*, ed. T. Działyński, t. 2, Posnaniae 1855, s. 119, 209.

¹² W. Długokęcki, *Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV w.*, Malbork 1992, s. 35–41, 85–89; W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 36. O ujściu Wisły zob. *Hydronimia Wisły*, s. 1, 279–280; W. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 135–136, 207–208.

¹³ Informacje o Nogacie dziejopis mógł znaleźć w aktach procesowych z 1422 r.; zob. *Lites...*, t. 2, s. 139.

¹⁴ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 94–95.

p. 77; autographum, p. 16 — wiadomości o początku i ujściu Pisy: *Item Pysz* — — *Nowigrod*. Informacje, dotyczące zarówno źródła, jak i ujścia tej rzeki do Narwi są w miarę dokładne¹⁵. Sądzę jednak, że przekaz ten powstał na podstawie informacji ustnej.

p. 77; autographum, p. 16 — wiadomości o początku i ujściu Orzycy: *Item Orzicz* — — *Roszan*. Informacja, dotycząca źródeł tego dopływu Narwi nie jest szczególnie dokładna. Jednak ich ustalenie nie było łatwe, ponieważ biorą się one w rozległych błotach i faktycznie mają swoje miejsce pod Mławą w odległości około 27 km na południe od Nidzicy. Natomiast ujście Orzycy do Narwi Długosz opisał poprawnie¹⁶. Uważam, że ten fragment został napisany na podstawie przekazu ustnego.

p. 77; autographum, p. 16 — wiadomości o początku i ujściu Wkry: *Item Wkra* — — *Nowydwor*. Źródła tego dopływu Narwi zostały opisane dość poprawnie, jeśliby przyjąć, że w czasach kanonika, podobnie jak dziś, rzeka ta dopiero od Działdowa nosiła nazwę Wkra. Górny jej bieg, od źródeł na Pojezierzu Olsztyńskim w okolicy wsi Szkotowo około 10 km na północny zachód od Nidzicy, aż po ujście Szkotówki 4 km od Działdowa, nosi nazwę Nidy. Od ujścia Szkotówki do wsi Lubowidz rzeka nosi również dodatkową nazwę Działdówki, będąc też oznaczana jako Wkra. Ujście rzeki zostało poprawnie oznaczone¹⁷. Sądzę jednak, że przekaz ten powstał na podstawie informacji ustnej.

p. 77; autographum, p. 16 — informacje o początku i ujściu Drwęcy: *Item Drwancza* — — *Slothoria*. *Item Drwancza* — — *Drwancza* — źródła tej rzeki Długosz podał bezbłędnie. Trudno jednak powiedzieć, czy dziejopis był niedaleko północnych stoków Wzgórz Dylewskich, koło Jeziora Dobrzyckiego, skąd wypływa Drwęca¹⁸; *hostia* — — *Slothoria* — również lokalizacja ujścia tej rzeki do Wisły została oznaczona bardzo dokładnie¹⁹. Uważam, że tę wiadomość Długosz podał z autopsji.

p. 77; autographum, p. 16 — wiadomości o Osie: *Item Ossa* — — *insignis*. *Item Ossa* — — *Pruthenicis* — o tym, że Osa była rzeką graniczną: patrz *Lites*, t. 1, s. 77, 107, 125, 154, 196–197, 215²⁰ oraz t. 2, s. 120, 152, 168, 200, 209, 237. Tę informację mógł dziejopisowi potwierdzać przywilej kruszwicki z (30?) VI 1230 r., który podaje, że ziemia chełmińska znajduje się między trzema rzekami: Drwęcą, Wisłą i Osą²¹; *cuius* — — *opidum* — gdy idzie o źródła Osy, to różnica między danymi w *Annales* a stanem rzeczywistym jest znaczna i wynosi ponad 50 km. Faktycznie rzeka ta wypływa z niewielkiego Jeziora Gardzień w okolicy Hawy²². Sądzę, że informacja została napisana na podstawie wiadomości ustnej; *hostia* — — *Grudzancz* — ujście Osy Długosz określił dokładnie²³. Uważam, że tę wiadomość podał z autopsji; *gadibus* — — *insignis* — trudno powiedzieć skąd kanonik wziął przekaz o wbijaniu przez Bolesława Chrobrego w nurcie Osy żelaznych kolumn.

¹⁵ Ibid., s. 47. O rzece Pisy zob. *Hydronimia Wisły*, s. 181–201.

¹⁶ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 48. O rzece Orzycy zob. *Hydronimia Wisły*, s. 208.

¹⁷ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 47. O rzece Wkra zob. *Hydronimia Wisły*, s. 211–214. Pisząc o tej rzece należy mieć świadomość dokonanej w XIV w. puszczenia jej górnych wód, przez przekopany kanał, do rzeki Wel. Spowodowało to, że z czasem nazwa Wel zaczęła oznaczać też dawny górny bieg Wkry.

¹⁸ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 47. O rzece Drwęca zob. *Hydronimia Wisły*, s. 225–242; por. też *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska przy współpracy M. Grzegorza, pod red. M. Biskupa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1970, s. 29.

¹⁹ W. Szelińska, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 45; także, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

²⁰ *Lites...*, t. 1.

²¹ Długosz przywilej kruszwicki znał z akt procesowych z 1421 r.: zob. *Lites...*, t. 1, pars altera, s. 16–18; por. też Pr. UB, Bd. 1, H. 1, nr 78. O tym, że dziejopis ekscerpował ów dokument zob. *Annales* pod rokiem 1230, p. 257–259. Są jeszcze trzy dokumenty, z których teoretycznie Długosz mógł wydedukować, że Osa była rzeką graniczną. Chodzi tu o dokument księcia Konrada Mazowieckiego z 5 VIII 1222 r. wystawiony w Łowiczu (zob. Pr. UB, Bd. 1, H. 1, dok. nr 41); dyplom księcia Konrada Mazowieckiego z 1230 r. — nie zawiera on ani daty dziennej i miesięcznej, ani miejsca wystawienia (zob. Pr. UB, Bd. 1, H. 2, dok. nr 75); dokument biskupa płockiego Guentera i kapituły płockiej z 17 III 1230 r. wystawiony w Płocku (zob. Pr. UB, Bd. 1, H. 1, dok. nr 77; zob. też dok. nr 119, 143, 251, 252). O Osie jako rzece granicznej: zob. jeszcze J. Powierski, *Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do początków XIV w.* (Część 1), *Zap. Hist.* 30, 1965, z. 2, s. 17–19; idem, *Studia nad strukturą administracyjno-terytorialną ziemi chełmińskiej i michałowskiej w okresie piastowskim*, „Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału Nauk Humanistycznych”, Ser. C, nr 13, 1972, s. 21 i n. oraz 40 i n.; J. Powierski, *Problem polsko-pruskiej granicy na Osie a osadnictwo ziemi płowskiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2 (136), 1977, s. 146–155; *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 90.

²² W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 47. O rzece Osie zob. *Hydronimia Wisły*, s. 267–272.

²³ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 45; także, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

Dziejopis mógł sam to wydedukować z nazwy wsi Słup (patrz *Annales* pod rokiem 1015, p. 274–275 oraz pod rokiem 1012, p. 271) i opowiadania kroniki Anonima zwanego Gallem I, 6 o wbijaniu przez tego władcę słupów w Soławie. Tę legendę mógł również usłyszeć, będąc w ziemi chełmińskiej. Wydaje się, że przekaz Długosza o żelaznym słupie w Osie należy do rozwoju „uczzonej” legendy, dla której punktem wyjścia było opowiadanie Anonima. Narastanie opowiadania o słupach w Soławie można prześledzić w średniowiecznej historiografii, a miejscowa (chełmińska) tradycja mogłaby, co najwyżej, być wynikiem lektury utworów pisanych²⁴.

p. 78; autographum, p. 16, 17 — informacje o początku i ujściu Omulewu: *Item Omolew* — — *Ostralanka* — lokalizacja źródła i ujścia tego dopływu Narwi jest w *Annales* poprawna²⁵. Sądzę jednak, że przekaz ten powstał na podstawie informacji ustnej.

p. 78; autographum, p. 17 — wiadomości o źródle i ujściu Liwy: *Item Liwna* — — *Qwyedzin*.

Item Liwna — — *Geszczicz* — początki Liwy nie zostały dokładnie określone, gdyż w rzeczywistości wypływa ona z Jeziora Piotrowskiego położonego 7 km na zachód od Jezioraka, który Długosz uznał za jej źródło²⁶. Sądzę, że informacja ta została napisana na podstawie wiadomości ustnej; *et hic*. — — *Qwyedzin* — oznaczenie ujścia rzeki do Wisły jest poprawne²⁷. Uważam, że przekaz ten pochodzi z autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — informacje o początku i ujściu Wdy: *Item Wda* — — *Swyecze*. *Item Wda* — — *Gacz* — źródła Wdy dziejopis nie określił dokładnie. W rzeczywistości wypływa ona z Jeziora Krążno²⁸. Uważam, że informacja ta została podana na podstawie wiadomości ustnej; *hostia* — — *Swyecze* — ujście Wdy do Wisły zostało opisane w *Annales* dokładnie²⁹. Moim zdaniem pochodzi z autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — wiadomości o początku i ujściu Wierzycy: *Item Wyerzyscha* — — *superior* — źródła i ujście tej rzeki do Wisły dziejopis określił dokładnie³⁰. Sądzę jednak, że część *Item Wyerzyscha* — — *Garcz* powstała na podstawie przekazu ustnego, a część *hostia* — — *superiori* pochodzi z autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — informacje o początku i ujściu Motławy: *Item Mothlawa* — — *Gdanzk*. *Item Mothlawa* — — *Gythlanth* — źródła tej rzeki nie zostały w *Annales* oznaczone poprawnie. Faktycznie Motława wypływa jako Szpęgawa z Jeziora Szpęgawskiego. Podana przez Długosza wieś *Gythlanth* (dzisiejsze Koźliny) i zamek *Grabino* (dzisiejsza miejscowość Grabiny–Zamek) nie leżą opodal początków tej rzeki³¹. Sądzę, że informacja ta została napisana na podstawie wiadomości ustnej; *hostia* — — *Gdanzk* — oznaczenie ujścia Motławy do Wisły jest poprawne³² i pochodzi z autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — wiadomości o początku i ujściu Raduni: *Item Radunya* — — *Gdanzk*. *Item Radunya* — — *Grabya* — źródła tej rzeki nie zostały w *Annales* oznaczone dokładnie. W rzeczywistości Radunia wypływa z Jeziora Stężyckiego, a następnie przepływa przez kilka innych

²⁴ *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, wyd. K. Maleczyński, MPH), s. n., t. 2, Kraków 1952; *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, wyd. A. Bielowski, MPH, t. 2, Warszawa 1961, s. 279; *Mierzwy kronika*, wyd. A. Bielowski, MPH, t. 2, Warszawa 1961, s. 189; *Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, MPH, t. 2, Warszawa 1961, s. 828; patrz też *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 119.

²⁵ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 47. O rzece Omulew zob. *Hydronimia Wisły*, s. 201–207.

²⁶ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 47. O rzece Liwa zob. *Hydronimia Wisły*, s. 277–278.

²⁷ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 45; także, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

²⁸ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 56. O rzece Wda zob. *Hydronimia Wisły*, s. 258–266 oraz E. Rzetelska–Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 131, 205–206.

²⁹ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 56–57; także, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

³⁰ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 56–57; także, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149. O rzece Wierzyca zob. *Hydronimia Wisły*, s. 272–275 oraz E. Rzetelska–Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 133–134, 206–207.

³¹ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 58. O rzece Motława zob. *Hydronimia Wisły*, s. 280–285 oraz E. Rzetelska–Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 46–47, 208–209; zob. też W. Długokęcki, op. cit., s. 42–48; Z. Brocki, *Mikrohydronimia gdańskich obszarów dorzecza Wisły*, „Rocznik Gdański” 26, 1967, s. 225–231.

³² W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 58.

jezior. Podane przez autora Jezioro Grabowskie leży około 13 kilometrów na południowy wschód od jej źródeł³³. Uważam, że przekaz ten Długosz napisał na podstawie informacji ustnej; *hostia* — — *Gdanzk* — obecnie Radunia jest dopływem Motławy. Jest jednak prawdopodobne, biorąc pod uwagę stosunki wodne tego odcinka delty Wisły, że w czasach dziejopisa rzeka ta mogła wpływać bezpośrednio do Wisły³⁴. Uważam, że przekaz ten pochodzi z autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — informacje o początku i ujściu Brdy: *Item Brda* — — *exoneratur*. *Item Brda* — — *exortus* — źródło tej rzeki kanonik być może określił poprawnie, jeśli przyjęlibyśmy, że podana przez niego nazwa Krampsko oznacza ten sam akwen, co dzisiaj Jezioro Krańsko³⁵. Brda wypływa z Jeziora Głębockiego, zwanego również Jeziorem Krańskim. Sądzę, że informacja ta została napisana na podstawie wiadomości ustnej; *in alterum* — *alveo* — bieg Brdy został w *Annales* oznaczony poprawnie³⁶ i chyba pochodzi z opowiadania przekazanego ustnie; *decurrens* — — *exoneratur* — ujście tej rzeki do Wisły jest dokładne³⁷ i zostało napisane na podstawie autopsji.

p. 79; autographum, p. 18 — wiadomości o początku i ujściu Mątaawy: *Item Mthawa* — — *Nove*. *Item Mthawa* — — *Mthawsko* — podane w *Annales* źródło rzeki należy uznać za określone poprawne, jeżeli przyjmie się, iż pod nazwą jeziora *Mthawsko* Długosz miał na myśli Jezioro Mątaasek, przez które Mątaawa przepływa w odległości kilku kilometrów od swoich źródeł³⁸. Uważam, że przekaz ten kanonik napisał na podstawie przekazu ustnego; *exoneratur* — — *Nove* — ujście Mątaawy zostało określone dokładnie³⁹ i pochodzi z autopsji.

p. 79–80; autographum, p. 18 — informacje o Kamionce: *Item Camyona* — — *dividit*. *Item Camyona* — — *Slochow* — początek tej rzeki nie został poprawnie określony. W rzeczywistości Kamionka ma swój początek niedaleko wsi Ogorzeliny, znajdującej się około 12 km na południowy wschód od Człuchowa. Jednak za jej potok źródłowy kanonik mógł wziąć lewy dopływ Kamionki, wypływający spod wsi Dębica położonej około 2–3 kilometrów na południe od jezior człuchowskich⁴⁰. Sądzę, że informacja ta została napisana na podstawie wiadomości ustnej; *hostia* — — *Dzedno* — również niezbyt dokładne są dane dotyczące ujścia tej rzeki do Brdy. Podana przez Długosza wieś *Dzedno*, to najprawdopodobniej dzisiejsza wieś Dziedzno, leżąca nad rzeczką Sąpolną, która płynie równolegle do Kamionki na południe od niej. Co prawda, odległość ujść Kamionki i Sąpolny do Brdy nie jest duża i wynosi 5 kilometrów⁴¹. Uważam, że przekaz ten powstał na podstawie wiadomości ustnej; *supra* — — *Coronow* — informacja, że ujście Kamionki znajduje się powyżej klasztoru w Koronowie jest poprawna⁴² i być może pochodzi z autopsji; *quod* — — *Bischovia* — najprawdopodobniej z opowiadań cystersów koronowskich; *et hic* — — *dividit* — najprawdopodobniej jest to informacja ustna⁴³.

p. 80; autographum, p. 18 — wiadomości o początku i ujściu Łeby: *Item in* — — *Wladislawiensis*. Informacje dotyczące źródeł tej rzeki są zupełnie błędne. W rzeczywistości znajdują się one we wsi Borzestowo około 55 km na południe od jeziora Łebsko. Nieco dokładniejsza jest lokalizacja ujścia Łeby do Morza Bałtyckiego w okolicy wsi *Czyethnyow*. Dzisiejsza wieś Cecenowo leży 13 km na południe od ujścia tej rzeki⁴⁴. Uważam, że Długosz napisał ten fragment na podstawie przekazu ustnego.

³³ Ibid., s. 58. O rzece Radunia zob. *Hydronimia Wisły*, s. 281 oraz E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 95, 209.

³⁴ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 58.

³⁵ Ibid., s. 56. O rzece Brda zob. *Hydronimia Wisły*, s. 242–256 oraz E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 21–22, 199–203. Informacje o Brdzie dziejopis mógł znaleźć w aktach procesowych z 1421 r.; zob. *Lites...*, t. 1, pars altera, s. 82.

³⁶ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 56–57.

³⁷ Ibid., s. 57; W. Szelińska, *Chorografia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

³⁸ O rzece Mątaawa zob. *Hydronimia Wisły*, s. 271–272 oraz E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 71, 205; por. też W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 58–59.

³⁹ Ibid., s. 59.

⁴⁰ Ibid., s. 56. O rzece Kamionka: zob. *Hydronimia Wisły*, s. 252–253 oraz E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 48, 201.

⁴¹ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 57. Informacje o Kamionce kanonik mógł znaleźć w aktach procesowych z 1421 r.; zob. *Lites...*, t. 1, pars altera, s. 82.

⁴² W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 57.

⁴³ Ibid., s. 57.

⁴⁴ Ibid., s. 59–60. O rzece Łeba: zob. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, op. cit., s. 67–78, 212–213.

p. 86; autographum, p. 22 — informacje o początku i ujściu Dźwiny: *Item Swyna* — — *Rygam*. *Item Swyna* — — *Wloszka* — Długosz podał, że Dźwina wypływa z jeziora zwanego *Wloszka*. Akwen o takiej nazwie nie istnieje. Dziejopis, pisząc to zdanie, najprawdopodobniej opierał się na informacji uzyskanej z terenu, z którego ona wypływa. Faktycznie swój początek Dźwina bierze z Jeziora Dźwiniec położonego na południowo-wschodnich stokach Wzniesień Wałdajskich. W grę może wchodzić błędny zapis, przekręcenie nazwy, albo też jej zaginięcie⁴⁵; *hostia* — — *Rygam* — ujście tej rzeki do Morza Bałtyckiego zostało przez kanonika podane poprawnie⁴⁶. Uważam jednak, że przekaz ten powstał na podstawie przekazu ustnego.

p. 88; autographum, p. 23 — wiadomości o ujściu Wisły do Morza Bałtyckiego w zdaniu: *Fluvius* — — *urbes* moim zdaniem pochodzą z autopsji.

p. 88; autographum, p. 23 — informacje o położeniu Torunia, Chełmna, Grudziądza, Świecia, Gniewa, Tczewa i Gdańska nad Wisłą w zdaniu: *Licet* — — *subministrans* zostały napisane przez dziejopisa z autopsji⁴⁷.

p. 95–96; autographum p. 28, 29 — wiadomości o następujących jeziorach pomorskich: Łebsko, Wdzydze, Kałębie, Karsińskie, Borzechowskie, Białe, Ślepe — Okrągłe, Suchom, Ostrowite, Deczno, Piaseczno, Stechlno, Mukrz, Krępskie, Charzykowskie we fragmencie: *Lebsko* — — *exoneratur* — zostały napisane najpewniej na podstawie wiadomości ustnych. Z tym, że informacja o ujściu Brdy do Wisły, to jest część *in Vislam* — — *exoneratur*, znajdująca się w tym fragmencie, pochodzi z autopsji.

p. 98; autographum, p. 30, 31 — wiadomości o następujących jeziorach pruskich: Drużno, Śniardwy, Roś, Partęciny–Partęczyny, Melno, Dąbrówno, Mielno, Łubień–Łubieńskie, Szelağ, Jeziorak, Skomentno, Łeckie–Ełckie we fragmencie: *Item Druszen* — — *diffusus* — zostały napisane najpewniej na podstawie wiadomości ustnych.

p. 98; autographum, p. 30 — przekaz o Jeziorze Wieczno położonym w ziemi chełmińskiej. Wydaje się, że wiadomość o tym akwenu dziejopis podał na podstawie opowiadania ustnego. Za tym przemawia podana w *Annales* lokalizacja jeziora. Według Długosza położone jest ono między Chełmżą a Kowalewem. W rzeczywistości znajduje się w okolicy Wąbrzeźna, położonego na północny-wschód od tego jeziora.

p. 114; autographum, p. 41 — informacje o Gdańsku we fragmencie: *[H]abet* — — *contahuntur* — zostały podane przez kanonika z autopsji.

p. 114; autographum, p. 41 — wiadomości o Toruniu: *Item Thorvn possit* — pochodzą z autopsji.

p. 114; autographum, p. 41 — informacje o Elblągu: *Item Elbing insignior* — pochodzą z autopsji.

Jak można było zauważyć, w opisach, które dotyczyły rzek, przyjąłem, że Długosz, opisując ich początki, najpewniej prawie we wszystkich przypadkach opierał się na wiadomościach ustnych. Nie wydaje mi się prawdopodobne, aby dziejopis jeździł po Pomorzu Gdańskim, Prusach i ziemi chełmińskiej, usiłując dotrzeć do źródeł rzek. Nie miał też chyba na to czasu, przebywając na wymienionych terenach⁴⁸. Bardziej prawdopodobne wydają mi się informacje uzyskane od poznanych przez kanonika, w trakcie pełnionych misji dyplomatycznych w państwie zakonu niemieckiego w latach 1454–1466, mieszkańców państwa zakonu niemieckiego (delegatów stanów pruskich, zakonników, księży, kupców, flisaków), a może i osób wchodzących w skład wojsk polskich, walczących na tych terenach. Kto wie, chociaż to tylko domysł, czy te z wiadomości podanych przez dziejopisa, które są poprawne, nie pochodziły od mieszkańców państwa krzyżackiego, a te mniej dokładne od mieszkańców Królestwa Polskiego. Pojedyncze błędy mogą też pochodzić od Długosza, albo jego pisarzy. Gdy idzie o ujścia wymienionych rzek do Wisły i jej samej do Morza Bałtyckiego uznałem, że kanonik opisał je z autopsji, ponieważ podróżował drogą wodną wielokrotnie. Miał zatem okazję widzieć, które rzeki i z jakiej strony wpływają do Wisły. W przypadku Pisy, Orzycy, Wkry, Omulewa,

⁴⁵ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 103.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 103.

⁴⁷ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 149.

⁴⁸ M. Biskup, *Działalność dyplomatyczna...*, s. 164 obliczył, że łączny pobyt Jana Długosza w państwie zakonu niemieckiego w latach 1457–1466 trwał około 15 miesięcy.

Niemna, Dźwiny i Łeby uznałem, że przekazy te pochodzą w całości od informatorów, gdyż nie mi nie wiadomo, aby dziejopis przebywał na terenach, przez które one płyną. Omawiając jeziora, przyjąłem również, że opisał je na podstawie wiadomości ustnych. Informacje dotyczące się jezior i ich wielkości kanonik mógł otrzymać, tak jak w przypadku rzek, od osób różnego pochodzenia i profesji. Najbardziej zastanawiające jest, skąd Długosz znał ich powierzchnię. O części z nich mógł się dowiedzieć od poznanych mieszkańców ziem państwa zakonu krzyżackiego. Inne, choć ponownie jest to tylko domysł, być może otrzymał od wykształconych dowódców wojsk polskich lub wchodzących w ich skład wykształconych mieszczan⁴⁹, którzy stacjonowali nieopodal tych akwenów. Jeszcze inne być może od „geografów”, którzy ze strony polskiej pracowali nad traktatowym podziałem państwa krzyżackiego i jeździli po tym kraju.

Należy zastanowić się, czy Długosz poza wymienionymi wyżej przeze mnie autopsją i wiadomościami ustnymi, mógł posiadać jeszcze inne źródła. Pytanie, które warto postawić, to kwestia korzystania przez dziejopisa z jakiejś mapy. Używanie współczesnych mu map rękopiśmiennych dla pewnych wycinków terenu, w rodzaju dwu szkicowych map Pomorza w rękopisie Sędziwoja z Czechła powstałych około 1464 r., jest w literaturze uważane za bardzo problematyczne, gdyż żadna z ówczesnych map nie zawiera tytułu wiadomości, ile jest w Chorografii⁵⁰. Dopuszcza się jednak możliwość, iż kanonik mógł brać udział (przyglądać się) w szkicowaniu takich map lub też widział informacje służące do ich tworzenia, które mogły powstać w związku z rokowaniami polsko-krzyżackimi w czasie wojny trzynastoletniej. Długosz był w nich, jak wiadomo, zaangażowany⁵¹.

Usiłując rozwiązać zagadnienie zbierania materiałów do Chorografii, w literaturze pojawiła się hipoteza o możliwości stosowania przez kanonika zredagowanych odpowiednio „ankiet” czy „kwestionariuszy”⁵². Jednak ta forma gromadzenia wiadomości nie wydaje się prawdopodobna. Argumentem przeciwko tej hipotezie może być, między innymi, nierównomierne rozłożenie ilościowe i jakościowe informacji na całym obszarze opisywanym w Chorografii. Znajdują się w niej bowiem ziemie czy okolice bardzo dobrze opisane, ale są i takie, dla których znajduje się niewiele wiadomości. Zatem gdyby dziejopis korzystał z „ankiet”, które zawierały pytania już wcześniej przez niego przygotowane, to obraz Chorografii byłby mniej więcej jednakowo bogaty dla całego obszaru Królestwa. Tak jednak nie jest. Najlepiej i najdokładniej zostały opisane Małopolska oraz ziemie wieluńska i sieradzka, gdzie kanonik się urodził, wychowywał, mieszkał i najczęściej przebywał⁵³. Gdy idzie o teren państwa zakonu krzyżackiego, są to w głównej mierze jedynie wiadomości hydrograficzne⁵⁴.

Wydaje się, że Długosz podał w Chorografii informacje, dotyczące państwa krzyżackiego przede wszystkim na podstawie własnych obserwacji oraz na podstawie informacji ustnych uzyskiwanych przez niego od osób, z którymi spotykał się w rozlicznych sytuacjach życiowych. Ogólnie biorąc, nie były to chyba jednak osoby przypadkowe⁵⁵. Być może dziejopis miał też jakąś rękopiśmienną pomoc kartograficzną⁵⁶. Natomiast jedynym z omawianych tu przeze mnie fragmentów Chorografii, który mógł zostać napisany przez Długosza na podstawie źródeł pisanych, jest informacja, że Osa była rzeką graniczną między Polską a Prusami.

⁴⁹ T. Zagrodzki, *Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza*, „Studia Wczesnośredniowieczne” 5, 1962, z. 1, s. 29–49; B. Strzelecka, *Jan Długosz*, s. 15–16.

⁵⁰ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, s. 16.

⁵¹ *Ibid.*, s. 16; M. Biskup, *Działalność dyplomatyczna...*, s. 141–165.

⁵² W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 142–143.

⁵³ *Ibid.*, s. 143–144.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 148. Dziejopis pominął w opisie jednak główne rzeki Prus i Warmii.

⁵⁵ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza. Problem...*, s. 150.

⁵⁶ Por. B. Olszewicz, *Bernard Wapowski*, w: *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, pod red. B. Olszewicza, Warszawa 1967, s. 53.